

Jasna Fischer

DELAVSKA IZOBRAŽEVALNA DRUŠTVA IN ZAČETKI
DELAVSKEGA GIBANJA V LJUBLJANI

Po sprejetju zakona o društvih v novembru 1867 se začno hitro ustanavljati v večjih mestnih središčih Avstrije delavska izobraževalna društva. Ustanovitveno gibanje se je širilo z Dunaja, kjer je bilo tako društvo ustanovljeno že novembra 1867.

Podatki, ki jih najdemo v literaturi v zvezi z ustanovitvijo prvega delavskega društva v Ljubljani, Izobraževalnega društva za tiskarje, se nekoliko razlikujejo od ohranjenih arhivskih podatkov. Rudi Kyovsky brez navedbe vira navaja, da se je 24. novembra 1867 zbralo 15 črkostavcev na pobudo Karla Rheina in da so sklenili ustanoviti društvo, ki naj bi se imenovalo izobraževalno društvo za tiskarje. Decembra istega leta naj bi imeli svoj prvi občni zbor, na katerem so razpravljali o društvenih pravilih in izvolili pripravljalni odbor, ki so ga sestavljali kot predsednik Anton Klein, kot njegov namestnik Karel Rütting, kot tajnik Karel V. Arleth, kot blagajnik Maks Armič in kot odbornik Ivan Kauč.¹ Vlada pa naj bi pravila potrdila 6. februarja 1868, ustanovni zbor pa je Anton Klein sklical za 9. februar 1868.² O pripravah za ustanovitev društva leta 1867 v arhivih ni ohranjenih podatkov. Prvi podatek o snovanju društva najdemo v dopisu deželne vlade ljubljanskemu magistratu z obvestilom, da deželna vlada ni našla osnove za prepoved ustanovitve izobraževalnega društva za tiskarje, da je potrdila pravila in prosi magistrat, da o tem obvesti predsednika pripravljalnega odbora Kleina.³ Klein je nato 7. februarja 1868 obvestil magistrat, da bo ustanovni javni občni zbor društva 9. februarja 1868.⁴ Ni znano, kako je ta zbor potekal. Vemo le, da se je takrat vpisalo v društvo 32 tiskarjev, ki so vstopili kot redni člani in 24 podpornih članov, med njimi takratni ljubljanski župan Etbin Costa, deželni glavar Wurzbach, pa Conrad, Karel Dežman, Peter Grasselli, Ivan Gutmann, Friderik Keesbacher, lastnika tiskarn Jožef Blasnik in

¹ Bolj verjetno je bil to Ivan Kovač, ki je bil izvoljen v odbor tudi na ustanovnem občnem zboru 9. februarja 1868.

² Rudi Kyovsky, Zakon o koaliciji, prvi razredni spopadi in ustanovitev strokovnih društev ljubljanskega delavstva, Socialistična misel III, Ljubljana 1955, str. 440.

³ Mestni arhiv ljubljanski (dalje navajam MALj), reg. I, fasc. 708, X/9, dok. št. 1004 z dne 30. januarja 1868.

⁴ MALj, reg. I, fasc. 708, X/9, dok. št. 1229 z dne 7. februarja 1868.

Otmar Bamberg ter drugi. Na zboru so izvolili društveni odbor, ki je bil enako sestavljen kot pripravljalni.⁵ Na občnem zboru društva sredi aprila 1868 je bil za novega predsednika izvoljen lastnik tiskarne Jožef Blasnik. Ob tej priliki je k društvu pristopilo še 5 rednih in 9 podpornih članov.⁶

Leta 1869 je društvo ustanovilo lastno bolniško in podporno blagajno, ki je leta 1883 — od takrat je znan zadnji podatek — imela že 6.600 goldinarjev premoženja, kar je skoraj dvakrat več kot je znašalo premoženje delavskega bolniškega in invalidskega društva leto dni kasneje.⁷

Društvo je imelo ves čas stike z drugimi tiskarskimi društvi v monarhiji ter je redno pošiljalo delegate na skupna zborovanja tiskarjev. Tako so leta 1868 in 1869 poslali delegata na splošni dan tiskarjev na Dunaj, leta 1871 v Prago, leta 1872 v Brno in leta 1873 v Gradec.⁸

Pri raziskovanju začetkov delavskega gibanja v Ljubljani ne moremo mimo vprašanja, kdo je bil pobudnik ustanovitve delavskega izobraževalnega društva. Znani so člani ustanovitvenega oziroma pripravljalnega odbora, ki je izdelal društvena pravila in vložil prošnjo za ustanovitev društva na kranjsko deželno vlado. To so bili Anton Klein, Ludvik Bauer, Vencel Kautsky, Alojz Miksch, Mihael Tomitsch, Ferdinand Sartory, Ivan Schindler, Jernej Sampel, Florijan Svetina in Franc Dörre.⁹ Predsednik tegačasnega odbora je bil Hermann Harisch, ki je delal v tapetniški firmi Franca Doberleta v Ljubljani, po podatku Leibacher Tagblatta pa je bil celo družabnik.¹⁰ Večina članov odbora je bila tudi v naslednjih letih zelo aktivna, medtem ko nekatere imen ne zasledimo več.

Ivan Prijatelj omenja, da trdi publicist Ludvik Germonik¹¹ v svoji avtobiografiji, da »je bil on bistveno udeležen pri ustanovitvi delavskega izobraževalnega društva v Ljubljani, kateremu je priporočil Schultze-Delitscheva načela in katerega koncipist je bil daljši čas.«¹² Ta podatek je prevzel v Germonikovo biografijo tudi Joža Glonar.¹³ V dopisih na ljubljanski magistrat o rezultatih volitev v društveni odbor pa vse do leta 1884 ni zaslediti med imeni odbornikov Germonika, tako da Germonik nikakor ni bil član društvenega odbora in ostaja njegovo sodelovanje pri ustanavljanju delavskega izobraževalnega društva še naprej nejasno. Vprašanje zase je tudi vloga dr.

⁵ MALJ, reg. I, fasc. 708, X/9, dok. št. 1326 z dne 12. februarja 1868.

⁶ MALJ, reg. I, fasc. 708, X/9, dok. št. 3156 z dne 16. aprila 1868.

⁷ MALJ, reg. I, fasc. 959, X/2, dok. št. 1694 z dne 30. januarja 1883 in dok. št. 1062 z dne 20. januarja 1884.

⁸ MALJ, reg. I, fasc. 708, X/9, dok. št. 7298 z dne 12. septembra 1868 in dok. št. 4729 z dne 5. junija 1869, fasc. 859, X/11, dok. št. 4917 z dne 19. maja 1871, dok. št. 3730 z dne 15. junija 1872 in dok. 4102 z dne 12. aprila 1873.

⁹ Arhiv Slovenije (dalje navajam AS), spisi deželne vlade, fasc. 16-7, dok. št. 9441 z dne 21. decembra 1869.

¹⁰ Laibacher Tagblatt (dalje navajam LT), z dne 20. decembra 1871.

¹¹ Kratak življenjepiš Ludvika Germonika je napisal Joža Glonar v Slovenskem biografskem leksikonu I., str. 210. Več zanimivih podatkov je najti tudi v Slodnjakovih opombah k četrti knjigi Levstikovih Zbranih del, DZS, Ljubljana 1954, str. 525—527.

¹² Ivan Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848—1895, 5. knjiga, DZS, Ljubljana 1966 (dalje navajam Prijatelj), str. 368.

¹³ Prav tam.

Valentina Zarnika v pripravah za ustanovitev. Že ob ustanovitvi izobrazovalnega društva tiskarjev v Ljubljani so si nemški in slovenski strankarski prvaki s tem, da so postali njegovi podporni člani, hoteli pridobiti vpliv na društvo. Ta tekma, za prevladujoč vpliv se je ponovila ob ustanavljanju delavskega izobrazovalnega društva, vendar s to spremembo, da so se takrat vključili vanjo mladoslovenski voditelji. O Zarnikovi dejavnosti je poročal tudi deželni predsednik Conrad.¹⁴ Njegovo poročilo dopolnjujeta Levstikova dopisa Slovenskemu narodu. Levstik trdi, da se nekateri niso bali samo Zarnikovega aktivnega sodelovanja, ampak tudi možnosti, da bi Zarnik postal društveni predsednik.¹⁵ Levstik obenem poroča o pogovorih, ki so jih imeli nemškutarski in vladni možje s Hermannom Harischem, gotovo tudi z namenom, da onemogočijo Zarnika.¹⁶ Laibacher Tagblatt je oktobra 1869 objavil kratko notico, kjer je ponatisnil obvestilo iz Tagesposta, da je bilo v začetku meseca zborovanje, kjer so govorili o ustanovitvi delavskega društva. Udeležilo se ga je približno 80 delavcev in »kot taborski humorist in deželni komik poznani dr. Zarnik«, ki je imel krajši govor, v katerem je razložil delavcem načela Schultze-Delitscha in Lassalla ter jim priporočil prvo, to je načelo samopomoči. Statut društva je bil po tem poročilu izdelan po vzoru pravil graškega delavskega društva v nemškem in slovenskem jeziku.¹⁷ Ponovno je bil pripravljani sestanek sklican konec novembra in na njem so predložili načrt pravil ter izvolili začasni odbor.¹⁸ O tem sestanku je Laibacher Tagblatt teden dni kasneje ponatisnil obvestilo iz nekega dunajskega lista, v katerem poročajo, da se novo društvo imenuje »Slovenska lipa« in da »bi se moglo kmalu kvalificirati kot demonstracijski aparat v namene narodnjakov«. Ob tem je uredništvo Tagblatta pripisalo, da se bo kmalu pokazalo, ali je mnenje dopisnika točno ali pa je društvo na skrivaj tudi v drugih krogih, ne samo liberalnih ter da ime dopušča mnenje, da gre za čisto narodno društvo.¹⁹ V začetku decembra je ustanovitveni odbor poslal deželni vladi dopis s prošnjo, da dovoli ustanovitev delavskega društva z imenom Ljubljansko delavsko izobrazovalno društvo ter priložil pet izvodov društvenih pravil v slovenskem in nemškem jeziku. Vloga s pravili je bila predložena deželni vladi na seji januarja 1870. Vlada je na priporočilo vladnega svetnika Laschana, ki je ugotovil, da je po statutu politika izključena iz društva in bo društvo skrbelo le za izboljšanje položaja svojih članov, dovolila njegovo ustanovitev.²⁰

Pravila, ki jih je potrdila deželna vlada, so imela 29 členov. Določajo, da je namen društva, »vedno braniti in pospeševati duševne

¹⁴ Glej Ludwig Brügel, Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie, I, Wien 1922, str. 333, poročilo kranjskega deželnega predsednika z dne 22. februarja 1870, Kristan, O delavskem in socialističnem gibanju na Slovenskem do ustanovitve jugoslovanske socialdemokratske stranke 1848—1896, Ljubljana 1927 (dalje navajam Kristan), str. 25, in Prijatelj, str. 376.

¹⁵ Slovenski narod (dalje navajam SN) z dne 24. februarja 1870.

¹⁶ SN z dne 1. marca 1870.

¹⁷ LT z dne 11. oktobra 1869.

¹⁸ LT z dne 29. novembra 1869.

¹⁹ LT z dne 6. decembra 1869.

²⁰ AS, spisi deželne vlade, fasc. 16-7, dok. št. 9441 z dne 21. decembra 1869.

ter gmotne koristi delavskega stanu«. V osnutku pravil je črtan prvoten člen 25, ki govori o sodelovanju društva z enakimi ali na enakih načelih ustanovljenimi društvi ter o pravici stopiti v splošno zvezo vseh delavskih društev. Prav tako je črtano predlagano ime za društvo »Slovenska lipa«.²¹

Pripravljalni odbor je sklical ustanovni zbor društva za 20. februar 1870. Javnost je o zboru obvestil s posebnim letakom, v katerem je pozival k vpisu v novo društvo in poudarjal, da društvo ne priznava razlik med narodi in da bo delovalo po ustavni poti z vsemi legalnimi sredstvi.²² Zbora se je udeležilo približno 400 ljudi.²³ Pozdravna govora sta imela predsednik začasnega odbora Hermann Harrisch v nemškem in novinar Arko v slovenskem jeziku. Harrisch je govoril v istem duhu, kot je bil pisan letak, ki je obveščal o ustanovnem zboru delavskega društva. Prisotne je opozoril na nujnost ogibati se narodnim sporom, ker ima delo nevtralni značaj in ne pozna razlik med narodi. Tudi Albin Arko je v svojem pozdravnem govoru, ki mu ga je po ugotovitvi Antona Slodnjaka napisal Fran Levstik,²⁴ poudaril pomen narodnega vprašanja v Avstriji ter priporočal prijateljstvo med narodi: »Boj, v katerem se za svojo bodočnost današnji dan bori veliko slovanski rod, čigar sinovi ste tudi Vi, vam nikakor ne more biti neznan, ne more Vam biti neznan pretežni pomen tega boja, ker povečini spadate med izobražene državljane. Vendar Vas prosim, bratje delavci, da me ne bi krivo razumeli. Tudi moj namen nikakor ni, med Vas trositi ljuljko prepira in sovraštva. Vaš poklic prvič ni, da bi Vi rešili narodno vprašanje, in drugič ima Avstrija dovolj prostora vsem svojim narodom. Če tudi so danes tukaj med nami sinovi neslovanske krvi, vendar so naši bratje po človeštvu, in bratje, ker so z nami državljani enega cesarstva, namreč staroslavne Avstrije, kateri sreče in trden obstanek gotovo želimo vsi, bodimo si katerekoli narodnosti. Ako sem Vam torej na srce položil, da ostanete zvesti sinovi svojega rodu, nikakor nisem hotel pravic in spoštovanja kratiti drugim narodom, ker dobro vem, koliko nesreč je Avstrijo že zadelo zaradi domačega razpora.« Ko je govoril o delavskem vprašanju kot še važnejšemu od narodnega in to ne samo v Avstriji, ampak v vsej Evropi, je ugotovil, da je »delavec tisti faktor, kateri v potu svojega obraza hrani vse druge stanove na zemlji« in čeprav dela navadno po zamisli drugih, je njegovo delo najtežje in dobi zanj najslabše plačilo. Zato si je treba prizadevati, da se z zakonitimi sredstvi izboljša njegov položaj in prav to je naloga delavskih društev. Izrazil pa je pomislek, če bo lahko ljubljansko delavsko društvo uspešno delovalo zaradi pretesnih pravil, ki mu ne dovoljujejo »politike, katera spada v

²¹ AS, spisi deželne vlade, fasc. 16-7, 1867-1870, dok. št. 9441. Glej tudi Fran Erjavec, Pregled zgodovine socialističnega gibanja med Slovenci, Socialna Misel VI, Ljubljana 1927, str. 42.

²² LT z dne 15. februarja 1870.

²³ LT z dne 21. februarja 1870, SN, št. 25 z dne 1. marca 1870. Glej tudi Brügel, Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie I, str. 333, poročilo kranjskega deželnega predsednika z dne 22. februarja 1870.

²⁴ Govor je v celoti objavljen v Levstikovih Zbranih delih IX, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1961, str. 544-546.

prvi vrsti v njegovo naruro.«²⁵ Ob to določilo se je spotaknil tudi Fran Levstik v dopisu Slovenskemu narodu, ko je porogljivo zapisal: »Delavsko društvo, katero ima že samo po sebi socialnodemokratski, torej politični značaj ne sme govoriti o politiki!« ter to poročilo končal: »O tem tako važnem društvu se ni torej ničesar nadejati, ako ne krene s ceste, na katero je zavozilo.«²⁶ Zbor je pozdravil tudi magistratni svetnik Gutmann. Prebran in sprejet je bil statut društva. Izvolili so 14-članski društveni odbor, njegov predsednik je postal Hermann Harrisch. Same volitve je Levstik ostro komentiral, češ »pri volitvah se je natanko videlo, da je bila izvrstno organizirana samo ena stranka, namreč odborova, ki je volilcem na listkih podajala prihodnje odbornike, izmed katerih si je malokdo upal kako ime premeniti.«²⁷

Da ni bil nezadovoljen z društvenimi pravili samo krog ljudi okoli Slovenskega naroda, priča zapis v Laibacher Zeitung v začetku aprila, da se sliši, da pripravlja delavsko društvo spremembo svojega statuta, po katerem bi društvo lahko razpravljalo tudi o političnih vprašanjih.²⁸ Občni zbor je bil sklican meseca aprila. Na dnevnem redu je bil predlagan pogovor o ustanovitvi delavske bolniške blagajne ter o spremembi društvenih pravil. Ko je o tem poročal Tagblatt, je delavcem svetoval, naj nikar ne spreminjajo pravil, ker bi to lahko povzročilo razkol v delavskih krogih.²⁹ Občnega zbora se je udeležilo preko 150 delavcev. O glavni točki dnevnega reda — o spremembi pravil — je imel poročilo Albin Arko. Zbor je predloge za spremembo statuta sprejel. Prijatelj ob tem ugotavlja, da je predlog za spremembo »po vsej verjetnosti izhajal od Lassallovih pristašev v društvu.«³⁰ Vprašanje pa je, če je ta ugotovitev točna. Eden glavnih pobudnikov je bil tudi Albin Arko in zanj ne moremo reči, da je bil Lassallov pristaš. Ves čas svojega delovanja v delavskem društvu je bil vnet za Schultze-Delitschevo načelo samopomoči.

Mesec dni kasneje, 20. maja sta Hermann Harisch in Alojz Miksch poslala predloge za spremembo statuta deželni vladi v potrditev.³¹ Oba spreminjevalna predloga sta bila deželni vladi že znana, saj sta bila predložena že v prvem osnutku pravil, sta pa potem pri reševanju prošnje za dovoljenje ustanovitve društva izpadla. Drugemu členu pravil, ki govori o sredstvih, s katerimi bo društvo skušalo doseči svoje cilje, je bilo takrat dodano določilo, da bo med drugim prirejal proste pogovore, vendar z izključitvijo politike. Dodatek »z izključitvijo politike« je bil tokrat ponovno izpuščen. V pravila so vključili tudi prej črtan člen 25, ki je ljubljanskemu delavskemu društvu dovoljeval stike z drugimi delavskimi društvi oziroma vstop v zvezo delavskih društev. Nov element predstavlja le novo predlagano ime za

²⁵ Prav tam, str. 545 in 546.

²⁶ SN z dne 24. februarja 1870.

²⁷ Prav tam.

²⁸ Laibacher Zeitung (dalje navajam LZ) z dne 4. aprila 1870.

²⁹ LT z dne 22. aprila 1870.

³⁰ Prijatelj, str. 580.

³¹ AS, spisi deželne vlade, fasc. 16-7, dok. št. 6698 z dne 20. maja 1870.

društvo »Vorwärts«. Vladni referent je pri reševanju te vloge ugotovil, da društvo s temi spremembami želi uveljaviti svojo dejavnost tudi na političnem polju, kar je protizakonito. Glede na to dejstvo pa je seveda člen 25 po zakonu o društvih iz leta 1867 nedopusten. Sklep o prepovedi spremembe pravil je bil sprejet konec maja, predsednika Harrischa pa so o tem obvestili 4. junija s pravnim poukom, da se lahko proti tej odločbi pritoži na notranje ministrstvo na Dunaju v roku 60 dni.³²

Društvo je to možnost izkoristilo in H. Harisch in A. Miksch sta poslala pritožbo 25. julija, ki jo je deželna vlada skupaj z obrazložitvijo poslala notranjemu ministrstvu v začetku avgusta.³³ V njej ugotavljata, da se s prepovedjo s strani deželne vlade čuti društvo užaljeno in je pripravljeno iti dalje po legalni in zakoniti poti, da se potrdijo spremembe pravil, ki so povsem enaka pravilom graškega delavskega izobraževalnega društva Vorwärts, ki jih je graško namestništvo potrdilo oktobra 1868. Zato je ljubljansko društvo prepričano, da mora biti to, kar vlada v velikem provincijskem mestu, ki ima že izrazit delavski element, ni prepovedala, dovoljeno na osnovi enake pravice za vse tudi v malem pokrajinskem mestu Ljubljani. Poudarila sta, da je te točke vseboval že prvi statut, v katerega so bile vnešene spremembe »z neznano roko«, kar je vse člane presenetilo, najbolj pa so bili začudeni nad dostavkom »z izključitvijo politike« k drugemu členu. Ugotovila sta, da je društvo nastalo v neugodnem času, namreč kmalu po dogodkih na Dunaju (pri tem mislita na decembrske delavske demonstracije pred dunajskim parlamentom), vendar njegovo neoporečno ponašanje v polletnem obstoju dokazuje, da ne potrebuje vladnega varuštva. Prepričanje, da se delavci ne bi smeli ukvarjati s politiko, je zastarelo. Bojazen, da bi moglo društvo postati ustrezljivo orodje opozicijske strankarske agitacije, ni upravičeno, ker je delavsko izobraževalno društvo edino društvo v Ljubljani, ki je osnovano na internacionalnem načelu. Opozarjata, da bi mogli delavci v primeru, da društvu ne bi dovolili ukvarjati se s politiko, »izstopiti iz svoje harmonične združbe ter biti vrženi v tabor kakšne ekstremne stranke«. Ime društva sta utemeljila z dejstvom, da ima ljubljansko delavsko društvo enake težnje kot graško delavsko društvo »Vorwärts«.

Notranje ministrstvo je na to pritožbo 19. avgusta odgovorilo negativno ter potrdilo odločbo deželne vlade o prepovedi spremembe društvenih pravil.³⁴ Odbor je o tem poročal članom šele na mesečni seji konec oktobra. V poročilu o delu odbora je podporni član Arko omenil v zvezi s tem odločbo notranjega ministrstva, da ima ljubljansko delavsko izobraževalno društvo prednost v primeri z društvi v drugih mestih, kjer so jih sploh razpustili.³⁵ Arko je pri tem mislil na prepoved delovanja dunajskega delavskega izobraževalnega društva,

³² AS, spisi deželne vlade, fasc. 16-7, 1867-1870, dok. št. 4001.

³³ AS, spisi deželne vlade, fasc. 16-7, 1867-1870, dok. št. 6086 z dne 3. avgusta 1870.

³⁴ AS, spisi deželne vlade, fasc. 16-7, 1867-1870, dok. št. 6698 z dne 19. avgusta 1870.

³⁵ LZ z dne 25. oktobra 1870.

ki so ga razpustili julija 1870. Ostali podatki o Delavskem izobraževalnem društvu v letu 1870 so zelo skopi. Po poročilu, ki ga je društvo poslalo ljubljanskemu magistratu, je bilo vpisanih v društvu v letu 1870 90 članov,³⁶ medtem ko je Arko na rednem občnem zboru 19. marca 1871 poročal, da je imelo društvo 60 rednih in 8 podpornih članov.³⁷ Na tem občnem zboru, ki mu je prisostvovalo približno 50 članov, je bil izvoljen tudi novi društveni odbor. Za predsednika je bil enoglasno izvoljen Albin Arko, prvič pa je bil v odbor izvoljen kot namestnik zapisnikarja krojaški pomočnik Matija Kunc, ki se je takrat vrnil iz tujine ter v kratkem času postal voditelj ljubljanskega delavstva.

Konec marca 1871 so začeli stavkati v Ljubljani krojaški pomočniki.³⁸ Zaradi te stavke napeto ozračje je še zaostрил prihod Johanna Mosta v Ljubljano, ki je bil takrat šele dober mesec spet na prostosti. Most je bil na dunajskem veleizdajniškem procesu marca 1870 skupaj z voditelji avstrijskega delavskega gibanja Heinrichom Oberwinderjem, Andrejem Scheujem in Pabstom obsojen zaradi veleizdaje na nekajletno težko ječo, vendar so bili vsi že februarja 1871 pomiloščeni.³⁹ Most je 30. marca poslal ljubljanskemu delavskemu izobraževalnemu društvu pismo, v katerem jih obvešča, da prihaja v začetku aprila v Ljubljano. Kot sam piše, ga je k temu nagnilo letno poročilo ljubljanskega društva, iz katerega je razbral, da delavci v Ljubljani »komaj slutijo veliko delavsko gibanje, s katerim je neprestano zaposlen ves kulturni svet«. Želel je, da jim med svojim tridnevnim bivanjem v Ljubljani predava v društvu ter še posebej na delavskem shodu. Prepričan je bil, da jih bo tako pripeljal, podobno kot mu je to uspelo že na Koroškem in Štajerskem, na pot »pravilnega spoznanja«.⁴⁰

Na dan Mostovega prihoda v Ljubljano 3. aprila so poslali Michael Tomitsch, Kasper Kallan, Matija Kunc, Peter Kalin in Matija Schibert obvestilo na ljubljanski magistrat, da sklicujejo 5. aprila splošni delavski shod. Na dnevnem redu je bilo vprašanje splošne direktne volilne pravice, svobode tiska, društev in zborovanj; položaj Avstrije in stališča delovnih državljanov do takratnega ministrstva; pomen delavskega gibanja ter korist in namen delavskih društev. Tagblatt pa je poročal, da so predlagali kot zadnjo točko dnevnega reda pogovor o delavskem gibanju in njegovem namenu s posebnim oziroma na pariške dogodke. Notica obenem omenja javne letake po Ljubljani, ki so vabili na shod in po njih je Tagblatt prepisal spored nameravanega shoda.⁴¹ Magistratni svetnik Gutmann je poslal obvestilo deželni vladi s pripombo, da je program po njegovem mnenju sestavil Arko.⁴² Deželni predsednik Conrad je to zborovanje prepovedal z utemeljitvijo,

³⁶ MALj, reg. I, fasc. 859, X/2, dok. št. 1041 z dne 9. februarja 1871.

³⁷ LT z dne 20. marca 1871.

³⁸ Podrobneje o tej stavki glej Rudolf Golouh, Iz zgodovine delavskega gibanja v Ljubljani, Kronika I, Ljubljana 1953, št. 1, str. 48.

³⁹ Herbert Steiner, Die Arbeiterbewegung Oesterreichs 1867—1889, Europa-Verlag, Dunaj 1964 (dalje navajam Steiner), str. 28—31 in 57—58.

⁴⁰ Steiermärkisches Landesarchiv in Gradcu, fond Staathalterei-Präsidial, fasc. 5/2426/869, dok. št. 709 z dne 6. aprila 1871 in Brügel, II, str. 55 ter Kristan, str. 29.

⁴¹ LT z dne 6. aprila 1871.

⁴² Mikrofilman kazenski spis proti Francetu Železnikarju in tovarišem (dalje navajam kazenski spis), dok. št. 5222 z dne 5. aprila 1871.

da hočejo obravnavati vprašanja iz »splošne politike« (splošna politična vprašanja), ter zaprosil ljubljanskega župana, naj na vsak način pazi, da te prepovedi ne bi na kak način obšli.⁴³

Po Gutmannovem poročilu deželnemu predsedniku je bila ta prepoved povsod v javnosti z odobravanjem sprejeta. Delavci so z malimi izjemami že vnaprej vedeli, da mora biti ta shod zaradi zloglasnega agitatorja Mosta prepovedan. To je pričakoval tudi Most sam. Zato se je odločil, da ne ostane več v Ljubljani, še manj uspeha je pričakoval na pódeželju, zato je še isto noč odpotoval v Trst. Po Gutmannovem poročilu so bili delavci s tako odločitvijo deželne vlade zadovoljni, le nekaj delavcev je obtožilo Arka, da je kriv za to prepoved. Zato je Arko takoj odstopil s položaja predsednika odbora ter izstopil tudi iz društva. Gutmann je dobil njegovo zagotovilo, da v nobenem primeru noče biti več član tega društva. Gutmann je zato menil, da ga ni mogoče več imeti za verjetnega pobudnika tega shoda.⁴⁴ Poročilo kranjskega deželnega predsednika na Dunaj povezuje Mostov prihod v Ljubljano z razglasitvijo komune v Parizu. Most naj bi sporočil ljubljanskemu delavskemu društvu, da »potuje po naročilu pariških revolucionarjev, da pridobi v sporazumu s svojim prijateljem Scheujem delavski razred za nauk socialnodemokratske svetovne republike in da jih pripravi za akcijo, ki se mora začeti v kratkem«. To poročilo tudi bolj podrobno ter v nekoliko drugačni luči opisuje Mostovo bivanje v Ljubljani kot pa Gutmann. Sporoča, da je bila prepoved zborovanja sprejeta brez glasnega nasprotovanja. Most in njegovi pristaši pa so jo hoteli izigrati in so poskušali po raznih gostilnah z manjšimi predavanji in razgovori »propagirati socialnodemokratko teorijo«, kar pa jim je policija uspešno preprečila. Zato so ob polnoči odnehali, osumili pa so Arka, da je izdajalec in da posredno onemogoča Mostove namene. Deželni predsednik je zatrdil, da je ta sum bil povsem neosnovan.⁴⁵ Po poročilu Dežmanovega Tagblatta pa je Mostu uspelo, da je imel takoj po svojem prihodu v Ljubljano v društvenih prostorih predavanje o Lassallovih načelih.⁴⁶

Skupna vsem poročilom o Mostovem obisku je ugotovitev, da Most v Ljubljani ni našel primerne terena za svojo agitacijo in da so delavci z redkimi izjemami zavrnili njegove ideje. Vendar pa je kasnejši razvoj ljubljanskega delavskega izobraževalnega društva pokazal, da sta bila ta ugotovitev in z njo povezan optimizem neupravičena. Že v naslednjih mesecih leta 1871 so se začeli prvi obračuni med pristaši Lassalla in Schultze-Delitscha, ki so v letu 1872 privedli do dokončnega razčiščenja in zmage lassallovcev v društvu. Prav gotovo bi bilo pretirano trditi, da je tak razvoj povzročilo samo kratkotrajno bivanje Mosta v Ljubljani, res pa je, da ga je pospešilo, seveda ob realnih pogojih, ki so za tak razvoj bili potrebni. Pri tem mislim

⁴³ Kazenski spis, dok. št. 5362 z dne 4. aprila 1871.

⁴⁴ Kazenski spis, z dne 6. aprila 1871.

⁴⁵ Brügel, *Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie*, II, Wien 1924, str. 84, in Kristan, str. 28.

⁴⁶ LZ z dne 6. aprila 1871.

predvsem na vrnitev Matije Kunca v Ljubljano, v katerem so Lassalovi pristaši v društvu našli sposobnega organizatorja in voditelja.

Na zboru sredi aprila se je že pokazala nova usmeritev društva. Ko je Kunc govoril o namenu in koristih društva, je poudaril, da morajo slediti Lassalovim načelom, vendar le kolikor to dopuščajo zakoni, kar so prisotni pozdravili z odobravanjem.⁴⁷ Društveni zapisnikar je poslal navdušeno poročilo o tem zboru v Volkswille, v katerem ugotavlja, da se je tudi v ljubljanskem društvu, ki se je doslej »klanjalo načelom Schultze-Delitscha in ki so ga z intrigami vodili za nos nek tukajšni časnikar in še nekaj drugih pisacév«, začelo jasnit.⁴⁸

Matija Kunc je v naslednjih mesecih razvil živahno dejavnost. Minil ni noben zbor delavskega društva, na katerem ne bi govoril. Opozarjal je na pomen izobrazbe delavskega stánu kot pomembnega elementa v njegovi socialni osvoboditvi.⁴⁹ Zavračal je princip samopomoči kot edino sredstvo, s katerim je mogoče trajnejše izboljšati položaj delavcev, čeprav je menil, da ga ni treba povsem zavreči. Od ljubljanskega delavskega društva je zahteval, da se ravna po zgledu graškega in dunajskega delavskega društva, ki se povezujeta z liberalno stranko v boju proti reakciji, ker »imajo delavci pomembnejše interese, doseči morajo višji cilj, gre za njihovo izenačenje v socialnem življenju.«⁵⁰ Most in Andrej Scheu pa sta prav v tem času že začela boj proti oportunistični politiki Heinricha Oberwinderja povezoovati se z liberalno stranko v boju proti reakciji, proti politiki, ki je postavljala boj za delavske pravice na drugo mesto. Ta načelen spopad je bil v letu 1871 videti še brezupen zaradi moči in prevlade Oberwinderja in njegovih somišljenikov v avstirskem delavskem gibanju. Kunčev dopis v Volkswille septembra meseca dokazuje, kako dobro je znal analizirati domače razmere. Po njegovem poročilu je ljubljansko društvo šteló takrat blizu sto članov, v glavnem krojačev, mizarjev, tiskarjev in drugih ročnih delavcev. Pekov in čevljarjev v društvu sploh ni bilo, čeprav je menil, da bi bilo to zanje nujno potrebno. Ugotavljal je ponižujoče majhne plače in dolg delavnik ključavničarjev, kovačev in mizarjev. Često so mojstri odpuščali delavce, ki so se včlanili v društvo in to je bil vzrok malemu številu članov. Kunc je krivil tudi nacionalne spore, da se delavsko gibanje ne more razmahniti. Verjel je, da pa je mogoče z dobro agitacijo na javnih shodih »delavcem odpreti oči«. Poudaril je, da stoji ljubljansko delavsko društvo povsem na nestranskarskih tleh in da se na Lassalovih načelih bori za pravico in svobodo. Opozoril pa je strankarske voditelje na Dunaju, da morajo podpreti in pomagati društvu ter jih je prosil, da naj jim pošiljajo dobre govornike, da bodo poučili tukašni delavski stan.⁵¹

To Kunčevo načrtno delovanje v društvu pa tudi izven njega ni ostalo brez uspehov. Sredi oktobra je bil na društvenem izrednem

⁴⁷ LT z dne 25. aprila 1871.

⁴⁸ Volkswille z dne 29. aprila 1871.

⁴⁹ LT z dne 4. julija 1871, poročilo o mesečnem zboru delavskega izobraževalnega društva.

⁵⁰ LZ z dne 8. avgusta 1871.

⁵¹ Volkswille z dne 9. septembra 1871.

občnem zboru soglasno izvoljen za predsednika.⁵² Od novih članov odbora sta bila še dva znana kot Kunčeva somišljenika in dobra sodelavca. Prvi je bil krojač Jožef Dovič, ki se je prav tako na društvenih zborih zavzemal za Lassalova načela ter poudarjal, da je dolžnost države, da pomaga delavcem.⁵³ Drugi je bil Robert Wagner, stavec, ki je bil najprej izvoljen za društvenega računovodjo, nato pa za zapisnikarja.⁵⁴ Wagner je prišel v Ljubljano v začetku septembra 1871 iz Celovca, kjer je bil predsednik tamkajšnjega delavskega društva.⁵⁵ Kranjski deželni predsednik je v svojem poročilu notranjemu ministru na Dunaj 14. aprila 1872 ugotavljal, da se je društveno življenje z Wagnerjevim prihodom v Ljubljano zelo povzelo.⁵⁶

Po ohranjenih dokumentih in časopisnih poročilih je videti kot da Kunc in njegovi somišljeniki niso naleteli na nobeno resnejšo opozicijo v društvu in da so brez težav uvajali svojo linijo. Da ta slika ni resnična dokazujejo dogodki, ki jih je sprožil občni zbor delavskega in bolniškega društva 10. marca 1872. Na tem občnem zboru so po pravilih društva volili nov odbor. Predloženi sta bili dve kandidatni listi, ena od odbora delavskega bolniškega in invalidskega društva, druga pa od delavskega izobraževalnega društva. Že pred volitvami je Arko nastopil proti Kunčevi listi, češ »da je na njej več zastopnikov pokvarjenih tendenc, ki jih danes ves vzgojeni svet obsoja.«⁵⁷ Z večino so bili izvoljeni kandidati, ki jih je predlagal odbor delavskega bolniškega in invalidskega društva. Tako je bil za predsednika izvoljen Albin Arko, za njegovega namestnika pa Karel Rütting, ki sta bila oba znana kot vneta pristaša Schultze—Delitschevega načela samopomoči.⁵⁸ Kunc je nato v imenu 29 članov delavskega bolniškega in invalidskega društva ter nato še 16. marca v imenu delavskega izobraževalnega društva vložil pri ljubljanskem magistratu protest zaradi nepravilnosti pri volitvah. Utemeljeval ga je z dejstvom, da je bilo izvoljenih le 15 in ne kot določajo društvena pravila 20 članov odbora. Očital je, da so bili predsednik, njegov namestnik, blagajnik in računovodja izvoljeni skupinsko in ne posamično. Poudaril je, da društvena pravila določajo, da mora biti vsaj dve tretjini članov novega odbora, torej 14, člani delavskega izobraževalnega društva, izvoljenih pa je bilo le devet. Dvomil je v število pravilno oddanih glasovnic. Zato je zahteval, da se volitve razveljavijo, razpišejo novo društvo pa do takrat upravlja stari odbor, ki ga je vodil njegov somišljenik Franc Sark.⁵⁹

⁵² Kazenski spis, dok. št. 9695 z dne 17. oktobra 1871 in LZ z dne 25. oktobra 1871.

⁵³ LZ z dne 8. avgusta 1871.

⁵⁴ LZ z dne 14. decembra 1871, poročilo o izrednem občnem zboru ljubljanskega delavskega izobraževalnega društva dne 10. decembra 1871.

⁵⁵ V Ljubljani pa je ostal do marca 1872. O poslovilnem večeru v njegovo čast je poročal Matija Kunc v dopisu Volkswille z dne 20. aprila 1872.

⁵⁶ Kristan, str. 34.

⁵⁷ LZ z dne 11. marca 1872.

⁵⁸ Prav tam.

⁵⁹ MALJ, reg. I, fasc. 859, X/11, št. dok. 2794 z dne 14. marca 1872 in Fond, lj. magistrat, št. dok. 2795 z dne 16. marca 1872.

Nadaljevanje je ta spopad dobil na rednem občnem zboru delavskega izobraževalnega društva 25. marca. Kunc je v dopisu Volkswille poročal, da se je že pred zborom zbrala skupina osmih članov društva, ki naj bi po nalogu nemško-liberalne strani poskušala društvo spet postaviti na Schultze-Delitschevo načelo samopomoči in določila svojo kandidatno listo za volitve v društveni odbor, ki pa je na volitvah dobila le nekaj glasov. Kunc je na zboru ponovil obtožbo, da so bile volitve za odbor delavskega bolniškega in invalidskega društva prevara.⁶⁰ V nadaljnjem poteku zbora Kunčevi nasprotniki niso dobili podpore in je tiskar Rütting, namestnik predsednika delavskega bolniškega in invalidskega društva vrnil člansko izkaznico delavskega izobraževalnega društva. Oporišče svojega dela so prenesli v delavsko bolniško in invalidsko društvo in vse leto 1872 je potekalo v znamenju njihovih prizadevanj, da se rešijo vezi z delavskim izobraževalnim društvom in so vsa Kunčeva prizadevanja, da doseže z njimi dogovor, propadla.⁶¹

Kljub tem pretresom in idejnim razčiščevanjem je delavsko izobraževalno društvo marca 1872 štelo že 162 članov.⁶² do konca meseca julija pa je pristopilo še preko 250 novih.⁶³ Ta hitri napredek društva — v letu dni se je torej število članov povečalo za štirikrat — ter strokovno gibanje, ki je takrat zajelo Ljubljano,⁶⁴ je vzpodbudilo kranjskega deželnega predsednika Wurzbacha, da je poslal ljubljanskemu županu Dežmanu opozorilni dopis, v katerem ugotavlja, da »zasluži v zadnjem času tudi v Ljubljani živahno gibanje v delavskih okrožjih vsjo pozornost oblasti. To ni važno samo v državno-policijskem oziru — zajema tudi stanje obrti in socialne razmere ter more zbuditi zanimanje tudi s stališča javne varnosti, torej postaja tudi predmet lokalne policije.« Zato ga prosi, da posveti posebno pozornost delavskemu gibanju in mu svoja zapažanja takoj sporoči.⁶⁵

Rezultat tega poostregega policijskega nadzorstva je bila policijska prijava Matije Kunca mestnemu delegiranemu sodišču, da je nezakonito sklical delavsko zborovanje, ne da bi ga prej prijavil in je s tem prekršil paragraf 2 zakona o zborovalni pravici iz novembra 1867. Magistratni svetnik Ludvik Perona je namreč 22. junija odkril, da je Kunc sklical shod, na katerem so bili prisotni tesarji, ki so prav takrat stavkali in nekaj članov delavskega društva. Perona je zboro-

⁶⁰ Volkswille, št. 16 z dne 20. aprila 1872.

⁶¹ Izredni občni zbor delavskega izobraževalnega društva je v zvezi s tem podprl Kunčevo ugotovitev, da sta obe društvi neločljivo povezani, da je sedanji odbor pod predsedstvom Arka nelegalen, da ga je treba odstraniti ter je predlagal, da o tem razpravlja redni občni zbor delavskega izobraževalnega društva, Fond, lj. magistrat, poročilo policijskega Ludvika Perone z dne 28. septembra 1872 ter poročili v Laibacher Tagblattu in Laibacher Zeitung, z dne 1. oktobra 1872. Dokončno je bil spor rešen aprila 1873, ko je deželna vlada potrdila spremembo pravil. Društvo ni bilo več podružnica delavskega izobraževalnega društva, ampak je postalo samostojno in neodvisno. Uradno obenem to ni bila več delavska bolniška in invalidska blagajna, čeprav se to ime že od leta 1871 ni več uporabljalo. — AS, spisi deželne vlade, fasc. 16-7, dok. št. 2806 z dne 12. 4. 1873.

⁶² Volkswille z dne 20. aprila 1872.

⁶³ LT z dne 31. julija 1872.

⁶⁴ Primerjaj razpravo Rudija Kyovskega, Stavke ljubljanskega delavstva v letih 1871—1874 in ustanovitev prvih sindikatov v Ljubljani, Kronika III, Ljubljana 1955, št. 5, str. 150—159.

⁶⁵ MALJ, reg. I, fasc. 859, X/1, dok. št. 5591 z dne 7. junija 1872. Dokument je preveden in objavljen v omenjeni razpravi Kyovskega, str. 156.

vanje razpustil kljub Kunčevim ugovorom, da sploh ne gre za delavski shod, da je hotel novim članom, ki so takrat pristopili k društvu, le predavati o namenu in koristi delavskih društev ter utemeljeval, da mu to dovoljujejo društvena pravila.⁶⁶ Kunc je bil zaradi tega prekrška obsojen na 10-dnevni zapor. Najavil je pritožbo proti tej sodbi, ni pa podatkov, ali jo je res tudi vložil ter je po vsej verjetnosti kazen tudi odsedel.⁶⁷

Konec julija 1872 je Kunc na izrednem občnem zboru odstopil s položaja predsednika delavskega izobraževalnega društva. Vzrok tej odločitvi so bile obtožbe Jožeta Doviča in Franca Šturma, da je ponaredil društvene računске knjige in poneveril denar — približno 40 goldinarjev — ki ga je društvo namenilo kot podporo stavkajočim mizarjem na Dunaju in v Budimpešti.⁶⁸ Ob odstopu je pozval delavce, naj nadaljujejo njegovo uspešno začeto delo ter ostanejo enotni. Za novega predsednika je bil izvoljen Mihael Tomitsch.⁶⁹ Kunc je ostal še naprej aktivni član društva. Kunc je bil ponovno izvoljen v odbor društva na izrednem občnem zboru v začetku decembra 1872. Izjavil pa je, da sprejme to dolžnost, ko bodo preverili obtožbe Doviča in Šturma. Zato je bila imenovana posebna komisija,⁷⁰ ki je na naslednjem skupnem sestanku poročala, da so računске knjige neponarejene in točne. Kunc je bil rehabilitiran, Doviča in Šturma pa je odbor izključil iz društva. Na tem zboru je bil obenem za novega predsednika izvoljen Karl Monsam.⁷¹ Že v začetku februarja 1873 pa je bil Kunc ponovno z veliko večino glasov izvoljen za društvenega predsednika. Kunc sprva te izvolitve ni hotel sprejeti, češ da z delom v društvu močno škoduje svojemu poslu. Zato je bil sprejet predlog, da se Kuncu za njegov trud in izgubo časa izplačuje mesečna nagrada 5 goldinarjev.⁷²

Kako pomembna je bila Kunčeva vodilna vloga v društvu kažejo podatki o številu članov po njegovem odstopu s predsedniškega položaja. Do avgusta meseca 1872 je njihovo število stalno naraščalo, nato pa se tako hitro manjšalo, da je bilo društvo novembra 1872 zaradi majhnega števila članov pred razpustitvijo. Kunc je ugotovil, da je bila to delno krivda odbora zaradi nemarnosti, delno pa, ker delavci še vedno niso dojeli pomena društva. Nekateri so pričakovali le izboljšanje svojega položaja, mnogi pa so v društvu iskali le zabave. Ko pa so bili v teh svojih pričakovanjih razočarani, so se umaknili.⁷³

⁶⁶ MALj, reg. I, fasc. 859, X/11, dok. št. 6061 z dne 23. junija 1872 ter Kunčev dopis v Volkswille z dne 20. julija 1872.

⁶⁷ MALj, reg. I, fasc. 859, X/11, dok. št. 6616 z dne 9. julija 1872 ter navedeno delo R. Kyovskega, str. 155. To dokazuje tudi Kunčeva izjava na občnem zboru delavskega izobraževalnega društva oktobra istega leta, da bo ostal in še naprej deloval v Ljubljani ter da se s kaznimi ne bo pustil ustrahovati. Dopis M. Tomitscha v Volkswille z dne 30. oktobra 1872.

⁶⁸ Kazenski spis, policijsko poročilo Perone o zboru delavskega društva z dne 9. decembra 1872 ter LT z dne 14. decembra 1872.

⁶⁹ LT z dne 31. julija 1872.

⁷⁰ Kazenski spis, policijsko poročilo Perone o zboru 8. decembra 1872.

⁷¹ LT z dne 24. decembra 1872.

⁷² Kazenski spis, policijsko poročilo Perone o zboru delavskega društva z dne 3. februarja 1873.

⁷³ LT z dne 28. maja 1872.

V letu 1873 in 1874 se je društvo nato spet utrdilo in imelo okoli sto članov. Intenzivneje se je posvetilo svoji izobraževalni funkciji. Že od ustanovitve dalje je društvo prirejalo razna poljudnoznanstvena predavanja, na katere so vabili kot predavatelje znane ljubljanske kulturne, znanstvene in javne delavce. Januarja 1873 so začeli vpisovati v posebno delavsko šolo. Žal ni podatkov, kdaj se je začel pouk, koliko je bilo vpisanih in kakšne predmete so poučevali.⁷⁴ Društvo je ustanovilo tudi svojo knjižnico, v kateri so imeli delavci na razpolago v tem času približno sto knjig, od tega eno tretjino znanstvenih in dve tretjini leposlovnih ter časopise. Tudi za knjižnico ni več mogoče ugotoviti, katere knjige so to bile, kdo so bili njihovi avtorji.⁷⁵

Leta 1873 je dobila cesarsko sankcijo volilna reforma, ki jo je Auerspergová vlada pripravljala že od leta 1871. Ta reforma je uvedla direktne volitve v državni zbor. Število poslancev se je dvignilo za tri četrtine, od tega se je najbolj povečal delež mestne kurije.⁷⁶ Ob vprašanju, podpreti ali zavrniti volilno reformo, so se začele ostre polemike, ki so avstrijsko delavsko gibanje, že takrat ne več enotno, razcepile v dva tabora. Oberwinder je volilno reformo v soglasju s svojo taktiko podpreti liberalno stranko v boju proti reakciji, pozdravil, medtem ko mu je Andrej Scheu očital, da je s tem obšel zahtevo delavcev po splošni in direktni volilni pravici. V prvih mesecih razkola je bila Oberwinderjeva smer še v večini, kasneje pa se je vedno bolj uveljavljala Scheujeva ter je imel Oberwinder podporo le še v strokovnih društvih.⁷⁷ O stališču ljubljanskega delavskega izobraževalnega društva do volilne reforme je poročal Laibacher Tagblatt v začetku aprila. Po tem poročilu je društvo dalo svoje polno soglasje resoluciji dunajskega delavskega društva Volksstimme, ki je volilno reformo podprlo. Ta resolucija med drugim poudarja, da se delavska stranka Avstrije bori za takšno državo, »v kateri je uvedena nepopačena splošna in direktna volilna pravica ter popolna svoboda tiska in zborovanj... V vsakem koraku, ki pelje bliže temu cilju, vidi korist za stranko.« Podpora tej resoluciji pa je bila za ljubljansko društvo le začasen izhod, ker je želelo sklicati svoj javni shod takoj, ko jim bo to dovoljeno ter na njem sprejeti svojo resolucijo, ki pa verjetno ne bi bila bistveno drugačna.⁷⁸ Vprašanje pa se postavlja, zakaj je društvo s sklicanjem tega shoda odlašalo vse do začetka decembra, ko so Schrank in še trije člani društvenega odbora poslali deželni vladi prošnjo, da jim dovoli sklicati delavski shod, na katerem bi sklepali o političnem programu delavcev ter o njihovem stališču do novega državnega zbora. Poročal naj bi Kunc. Perona je opozoril deželno vlado, da »tukajšnji delavci še ne stojijo na takšni izobrazbeni stopnji, da bi samostojno gradili pravilno spoznanje« o teh problemih. Menil je, da bi mogel zaradi heterogenosti ljubljanskih de-

⁷⁴ LZ z dne 28. januarja 1873.

⁷⁵ LT z dne 28. maja 1873.

⁷⁶ Glej Vasilij Melik, Volitve na Slovenskem 1861—1918, Slovenska matica v Ljubljani 1965, str. 31—33.

⁷⁷ Steiner, str. 65—69.

⁷⁸ LT z dne 2. aprila 1873.

lavcev (narodnostne in politične), biti zbor nevaren za javni red in mir ter je zato priporočal, da se shod prepove. Deželna vlada je to priporočilo upoštevala in shod prepovedala.⁷⁹ Znano pa je Kunčevo mnenje o razkolu med dunajskimi voditelji. Na društvenem zboru 10. avgusta 1873 je Kunc v svojem poročilu poudaril, da so med delavskimi voditelji »pognale korenine razprtij, ki se jih ne sme podcenjevati, lahko se zgodi, da se bodo izgubile vse dosedanje žrtve in pridobitve delavcev, če se le-ti ne bodo v pokrajinah osamosvojili« ter omenil, da »so igrali na račun delavcev napačno igro, vendar so delavci uvideli, da se morajo sedaj sami nekaj naučiti, če hočejo uspeti proti svojim odkritim ali prikritim sovražnikom.«⁸⁰ Kunc je pravilno ugotovil, da ti spori med voditelji rušijo moč delavskega gibanja, logično izhaja njegova obsodba obeh spornih strani, vendar pa je bil njegov poziv delavcem na podeželju, naj sami nadaljujejo boj, nemiseln, saj se je spor v tem času že razširil in to ni bil več samo »dunajski« razkol.

Neudörflski kongres avstrijske socialne demokracije aprila 1874 predstavlja pomemben mejnik v razvoju avstrijskega delavskega gibanja. Po treh letih razcepa je uspelo Andreju Scheuju in njegovim somišljenikom ob novem programu na marksistični osnovi ponovno združiti avstrijsko delavsko gibanje, saj je v letu po neudörflskem kongresu Oberwinder povsem izgubil vpliv nanj.⁸¹ Razpravi o devetih točkah neudörflskega programa se je pridružilo tudi ljubljansko delavsko društvo. Sredi maja so sklicali občni zbor, na katerem je Kunc predaval o stališčih avstrijskih delavcev ter prebral določila programa. Želel je, da se v debati delavci odločijo, ali ga sprejmejo ali ne, vendar je bila to zgolj formalna poteza, saj je v uvodu v svoje predavanje poudaril, da mora ta program postati program vseh avstrijskih delavcev, torej tudi ljubljanskih. Razpravo in končno odločitev pa je preprečil kot policijski komisar prisotni Perona z utemeljitvijo, da gredo nekatere točke tega programa predaleč in s tem tudi razprava o njih ter je shod razpustil.⁸²

Vzporedno s politično organizacijo so si delavci prizadevali izgraditi tudi strokovno, ki naj bi postala središče dnevnega boja za izboljšanje njihovega položaja. V prvem obdobju je bila to naloga delavskih izobraževalnih društev. V to so jih silila ozko omejena društvena pravila, ki so jim prepovedovala ukvarjati se s politikom. Oblasti so budno pazile, da ta določila ne bi bila prekršena, vendar je društvom tudi že v začetnem obdobju uspelo jih obiti, ter so postajala vedno bolj resnične politične organizacije delavstva. Leta 1871 in 1872, ko so v Ljubljani stavkali krojaški, mizarski in tesarski pomočniki,⁸³ pa se je vedno bolj kazala potreba, da se ustanovijo ožja, stro-

⁷⁹ Kazenski spis, z dne 5. decembra 1873 in z dne 6. decembra 1873.

⁸⁰ LT in LZ, z dne 12. avgusta 1873.

⁸¹ Glej Steiner, str. 95–104.

⁸² Kazenski spis, z dne 13. maja 1874 ter LZ in LT, z dne 12. maja 1874.

⁸³ O stavkovnem gibanju v Ljubljani je napisal Rudi Kyovsky študijo Stavke ljubljanskega delavstva v letih 1871–1874 in ustanovitev prvih sindikatov v Ljubljani, Kronika III, Ljubljana 1955, št. 3, str. 150–159.

kovna društva, ki bodo ščitila interese delavcev tudi po njihovih poklicih. Ljubljansko delavsko izobraževalno društvo je stavkajoče delavce podprlo in je aprila 1871 na predlog Matije Kunca ustanovilo stavkovni sklad kot podporno blagajno z začetno vsoto 50 goldinarjev.⁸⁴ Več pa društvo ni moglo storiti. To blagajno so obdržali kot stalno ustanovo tudi po uspešnem zaključku stavke krojaških pomočnikov, da bi se lahko izplačevala podpora v primeru, ko bi mojstri poskušali kaznovati nepokorne delavce ter jih odpuščati.⁸⁵

V letu 1872 je začel Matija Kunc, ki je bil glavni pobudnik ustanovitve strokovnih društev, še z odločnejšo akcijo. Uvidel je, da se položaj delavcev, zlasti problem skrajšanja delovnega časa, s stavkami ne da trajnejše rešiti, čeprav so se stavke tesarjev in mizarjev v letu 1872 uspešno končale.⁸⁶ Pri tem je naletel včasih na nasprotovanje tudi v delavskem izobraževalnem društvu. Takratni predsednik društva Tomitsch se je bal, da se bo delavsko izobraževalno društvo v strokovnem izgubilo in to prav v času, ko si je po krizi v oktobru in novembru 1872 ponovno opomoglo ter se utrdilo. Ni bil prepričan, da bodo strokovna društva prav tako uspešno delovala in je bil zato proti tej cepitvi sil.⁸⁷ Kljub tej opoziciji so se sredi leta 1873 ustanovila v Ljubljani strokovna društva krojaških in čevljarskih pomočnikov ter lesnih delavcev.

Društveni zapisniki nam potrjujejo sliko, ki jo je deželno predstvo poslalo notranjemu ministrstvu, namreč, da so društva sicer razvila dovolj živahno dejavnost, ki pa ni dala nobenih rezultatov.⁸⁸ Vprašanje je, kje so vzroki, da niso mogla zaživeti, čeprav je ob njihovem ustanavljanju kazalo, da bodo, zlasti po stavkah razgibanem letu 1872, uspešna. Verjetno je točna Kunčeva ugotovitev, da delavci niso dovolj osveščeni in da sami ne vedo, kaj sploh hočejo.⁸⁹ Kunc je poskusil vnesti več življenja vanje, z vrsto predavanj je opozarjal na velik pomen strokovnih društev, vendar njihovega dela ni uspel razgibati. V letu 1875 pa je zamrla vsakršna dejavnost in julija 1875 so javili ljubljanskemu magistratu, da društvi prostovoljno razpuščajo.⁹⁰

Meseca oktobra 1874 je bil Matija Kunc poklican k vojakom ter je zato moral odstopiti s položaja predsednika delavskega društva. Za njegovega naslednika so izvolili mizarskega pomočnika Vincenta Forsta, ki je bil do takrat njegov namestnik.⁹¹ Da bi bil Kunc, potrjen za vojaško službo šele na tretjem naboru, res vpoklican v vojsko na ukaz oblasti, verjetno deželne vlade, ni nobenih arhivskih podatkov.⁹² Možno pa je, da je bil Kunc vpoklican v vojsko zaradi svojega zna-

⁸⁴ LT z dne 25. aprila 1871.

⁸⁵ Ta sklep je sprejel zbor krojaških pomočnikov na pobudo Matije Kunca 17. septembra 1871, LZ z dne 19. septembra 1871.

⁸⁶ Kunčovo poročilo na zboru delavskega izobraževalnega društva 22. junija 1873, LT z dne 25. junija 1873.

⁸⁷ Kazenski spis, poročilo Perone o občnem zboru delavskega izobraževalnega društva 8. decembra 1872.

⁸⁸ AS, predsedstveni spisi, fasc. 1, dok. št. 4 z dne 12. januarja 1874.

⁸⁹ MALj, reg. I, fasc. 859, X/11, dok. št. 3711 z dne 17. marca 1874.

⁹⁰ AS, spisi deželne vlade, fasc. 16-7, dok. št. 5971 z dne 31. julija 1875.

⁹¹ Kazenski spis, z dne 5. oktobra 1874.

⁹² Glej Kristan, str. 98.

nega stališča ob programu sprejetem v Neudörflū. Notranji minister Lasser je v dopisu štajerskemu državnemu namestniku namreč opozoril, da je treba društva, ki so osnovana na tem programu, takoj razpustiti, ker je program v smislu zakona o družtvih iz leta 1867 nezakonit in državi nevaren.⁹³

Podatki o udeležbi na društvenih zborih po njegovem odhodu nam kažejo, da je bil Kunc resnično vpliven in nadvse delaven voditelj, da je bil duša ljubljanskega društva. Občnemu zboru v začetku oktobra je še prisostvovalo 30 članov, že novembra pa je moral predsednik sklicati mesečno sestanek dvakrat, ker je bila prvič udeležba premajhna, drugič pa je prišlo le 15 članov. Prav tako so morali zaradi nesklepčnosti odpovedati sejo tudi meseca decembra 1874. S Kunčevim odhodom se zaključuje prva doba razvoja in delovanja ljubljanskega delavskega izobraževalnega društva. Njegova zasluga je, da se je društvo približalo in vključilo v avstrijsko delavsko gibanje, saj je vztrajno vcepljal v zavest ljubljanskih delavcev, da morejo doseči uspehe le združeni in enotni. S svojim sodelovanjem v širšem okviru avstrijskega delavskega gibanja kot delegat na raznih skupnih sestankih avstrijskih delavcev in z dopisovanjem v osrednji strankarski časnik Volkswille je zbliževal in pojasnjeval dogajanja v centru, na Dunaju in doma v Ljubljani. Čeprav je z njegovim odhodom ostala v društvu velika vrzel in se je čutila tudi še naslednja leta, pa je položil temelje za njegov nadaljnji razvoj. V tem času se je društvo že uveljavilo kot element, ki je prisoten v družbenem življenju, na katerega je treba računati.

Zusammenfassung

DIE ARBEITERBILDUNGSVEREINE UND DIE ANFÄNGE DER ARBEITERBEWEGUNG IN LJUBLJANA

Die Abhandlung analysiert die Arbeiterbewegung in Ljubljana in der Zeit vom Jahre 1868 — in dem der Druckerbildungsverein und später 1869 noch der Arbeiterbildungsverein gegründet wurden, bis zum Jahre 1874, als der damalige Führer der Arbeiterschaft von Ljubljana Matija Kunc einrückte und die Arbeiterbewegung weitgehend erlahmte. Auch die Tätigkeit von Fachvereinen ist kurz skizziert. Die grösste Aufmerksamkeit wird in der Abhandlung der Zeit gewidmet, in der Matija Kunc der Arbeiterbildungsverein von Ljubljana leitete, das ist die Blütezeit der Arbeiterbewegung und von sozialdemokratischen Ideen in Ljubljana.

⁹³ Steiermarkisches Landesarchiv v Gradcu, fond Staathalterei-Präsidial, 5-51-1874, dok. št. 1731 z dne 29. aprila 1874.